

De Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal
Postbus 20018
2500 EA 's-GRAVENHAGE

uw brief van	uw kenmerk	ons kenmerk	datum
19 februari 2009	2009Z02853/	DL. 2009/541	13 maart 2009
onderwerp	2009D07693	doorkiesnummer	bijlagen
Gevolgen economische crisis voor de landbouwsector			1

Geachte Voorzitter,

De vaste Kamercommissie voor LNV heeft mij verzocht vóór het AO Landbouw- en Visserijraad op 19 maart de Kamer te informeren over de gevolgen van de economische crisis voor de landbouwsector (inclusief de bloemensector) en het ontbreken van export-verzekeringsfaciliteiten.

Ik heb WUR-LEI gevraagd een nota op te stellen over de impact van de economische crisis op de landbouwsector. U treft deze bijgaand aan. Het beeld is in hoofdlijnen als volgt.

- De export van Nederland loopt fors terug. Dit geldt ook voor de agrarische export, met name bij zuivel en bloemen.
- Voor exporteurs is het lastiger geworden om hun export verzekerd te krijgen. De exportkredietverzekeraars verhogen premies, en brengen hun dekkingen terug of verzekeren soms helemaal niet. Door de toegenomen risico's worden de exporteurs terughoudender.
- De agrarische productie kan zich niet snel aanpassen aan de vraaguitval. Het effect treedt dus vooral op bij de prijzen: voor melk ligt de prijs op dit moment 31% lager dan een jaar geleden, voor granen tussen de 40% en de 50%, rozen -48%, chrysanten -44%, eieren -18%, vleeskuikens -6%, vleesvarkens -3% en vis ongeveer -11%. Daar staat tegenover dat ook sommige aangekochte producten goedkoper zijn geworden, bijvoorbeeld veevoeder tussen de 15% en de 20% en gasolie 25%.
- Het inkomen in de sector lag in 2008 ongeveer 40% onder het niveau van het jaar daarvoor. Reeds in 2008 waren er diverse sectoren waar de ondernemers helemaal geen beloning zagen voor hun inzet van kapitaal en arbeid, zoals de groenteteelt onder glas en de pluimveehouderij. Als er geen verandering in de prijzen komt, dreigen daar dit jaar ook de melkveehouderij en de bloementeelt onder glas bij te komen.
- Doordat de productie op de landbouwbedrijven op de korte termijn moeilijk kan worden aangepast, blijft het niveau van productie in de toeleverende en de verwerkende agrarische industrie doorgaans op niveau. Dat geldt overigens niet voor bijvoorbeeld de kassenbouw. Daar zijn de activiteiten sterk teruggezaakt, mede ook doordat in het buitenland weinig vraag is.
- De intensieve veehouderij en de glastuinbouw zijn meer met geleend geld gefinancierd dan de grondgebonden sectoren. De financiële veerkracht in de intensieve sectoren is niet groot.

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit
Directie Landbouw
Bezuidenhoutseweg 73
Postadres: Postbus 20401
2500 EK 's-Gravenhage
Telefoon: 070 - 3786868
Fax: 070 - 3786100

Het totaalbeeld is op een aantal aspecten zorgelijk. De inkomens lagen in 2008 al flink lager dan in 2007. Dit grotendeels nog exclusief het effect van de kredietcrisis. De prijzen die de landbouwers voor hun producten ontvangen, liggen veelal op een lager niveau dan vorig jaar. Er is flinke druk op de prijzen omdat landbouwers de productie doorgaans niet op de korte termijn aan kunnen passen aan de verminderde afzetmogelijkheden, want het gaat in de landbouw om een natuurlijk proces. Als er geen verandering komt, zal in diverse sectoren niets verdiend worden. Afhankelijk van de duur van de recessie zal een aantal bedrijven weinig ruimte hebben om te investeren in onder meer duurzaamheid en innovatie. Hierdoor kunnen ook beleidsdoelen onder druk komen te staan. Deze problematiek heeft mijn volledige aandacht. Op welke wijze de overheid kan bijdragen aan oplossingen is onderdeel van het bredere kabinetsberaad.

In het kabinet is de economische crisis indringend aan de orde. Enerzijds kan stimulering van de economie een bijdrage leveren aan investeringen en behoud van werkgelegenheid, anderzijds dient de overheid ook een verantwoord financieel beheer te voeren ten aanzien van de verhouding tussen inkomsten en uitgaven. Een kabinetsstandpunt dienaangaande kunt u binnenkort verwachten.

U vraagt terecht aandacht voor de problematiek van de exportkredietverzekering. Exportkredietverzekering is voor de landbouw van groot belang, want meer dan 70% van de toegevoegde waarde in de landbouw is afhankelijk van de uitvoer van producten. Op dit moment is het ministerie van Financiën in gesprek met de exportkredietverzekeraars om de knelpunten in kaart te brengen en te bezien welke maatregelen het kabinet met het bedrijfsleven en verzekeraars kan nemen. De specifieke problematiek van de agro-sector wordt hier nadrukkelijk bij betrokken.

DE MINISTER VAN LANDBOUW, NATUUR EN
VOEDSELKwaliteit,

G. Verburg

Kredietcrisis en agrosector, situatie begin maart 2009

1. Inleiding

Deze notitie van LEI Wageningen UR geeft een beeld van de situatie in de agrosector in samenhang met de kredietcrisis. Met name is in beschouwing genomen de ontwikkeling op markten en van prijzen van producten. Op basis hiervan wordt per sector een beeld gegeven van de mogelijke gevolgen voor de inkomens. De indeling van de notitie is: (2) algemeen, (3) de agrosector, waarin melkveehouderij, varkenshouderij, pluimveehouderij, akkerbouw, tuinbouw (excl. sierteelt) en sierteelt en tenslotte (4) visserij. Bij de sectoren is ook, waar relevant, ingegaan op de toelevering, export, verwerkende bedrijven, retail e.d.

2. Algemeen

De door het CPB medio februari uitgebrachte ramingen voor 2009 en 2010 onderstrepen dat de kredietcrisis een economische recessie tot gevolg heeft, met een forse krimp van de economie (BBP) in vooral 2009 (-3,5%). Deze krimp heeft sterke stijgingen van de werkloosheid (een verdubbeling in 2010) en van het financieringstekort van de overheid als consequenties. Belangrijk is dat het vertrouwen in de financiële sector zo spoedig mogelijk herstelt en dat landen niet uitwijken naar het nemen van protectionistische maatregelen voor de eigen economie. Dit is essentieel voor herstel van de Nederlandse economie die door de sterke verbinding met de in- en uitvoer van producten en diensten een open karakter heeft. Dit geldt in het bijzonder voor de agrosector, die voor het creëren van toegevoegde waarde voor ruim 70% afhankelijk is van de uitvoer van producten. In die zin is de Nederlandse agrosector kwetsbaar voor een verslechtering van de internationale economie.

Kredietverlening

Gezien het open karakter van de Nederlandse economie zijn investeringen in bedrijven en de omvang van de uitvoer belangrijke indicatoren voor het herstelvermogen van de economie. In samenhang met de kredietcrisis doen zich nu echter juist op die terreinen problemen voor:

- bij de verlening van kredieten hanteren banken e.d. een risico- of liquiditeitsopslag. Hierdoor zijn rentekosten van investeringen hoog in vergelijking met de door de Centrale Banken gehanteerde percentages (en de Euriborrente, die vaak als referentie bij hypotheekrentetarieven geldt);
- exportkredietverzekeraars verhogen de premies in 2009 en brengen hun dekkingen terug, waardoor de bedrijven zelf het risico of een groter deel ervan moeten dragen; ook zijn enkele afnemers en landen uitgesloten;
- de gemiddelde betalingstermijn is in de internationale handel opgelopen tot 50 a 60 dagen¹.
- nu verzekeringen en financieringen moeizamer tot stand komen, moeten handelaren bedrijfsrisico's beperken. De handel loopt hierdoor terug, zoals momenteel in bloemen en planten en de zuivel.

3. Agrosector

De landbouw- en voedingssector laat als het gaat om de omvang van de bedrijvigheid, in vergelijking met andere sectoren van de economie, tot dusver nauwelijks of geen effecten zien van de kredietcrisis. Globaal is namelijk de omvang van de productie op peil gebleven. Echter door een gedaalde export naar bepaalde landen (met betalingsproblemen en met een recentelijk sterk verzwakte munt) staan de prijzen meer onder druk dan onder 'normale'

---

¹ Ook bij leveringen aan supermarkten wordt een dergelijke verlenging van de betaaltermijn genoemd.

economische omstandigheden. Hierbij is het kenmerk van de markten van agrarische producten cruciaal: al bij een geringe daling van de vraag (of afzet) dalen de prijzen sterk.

Uitvoer

Voor een aantal producten laten gegevens over de ontwikkeling van de export in de laatste maanden van 2008 een daling zien. Dit betreft onder meer groenten (tomaat, paprika), bloemen, bloembollen en een aantal zuivelproducten. Voor bijvoorbeeld groente en fruit leverde het laatste kwartaal van 2008 een forse daling op in vergelijking met 2007. De terugval van deze export in het laatste kwartaal kent meerdere oorzaken, waaronder de daling van het Britse pond en de Russische roebel ten opzichte van de euro en de kredietcrisis.

De export van producten van diverse agrarische producten naar sommige landen (VK, Oost-Europa) gaat moeizamer dan in voorgaande jaren. De export van poot- en consumptieaardappelen verloopt, ondanks ook problemen met exportkredietverzekeringen, echter al met al nog redelijk.

Transport

Vervoerders van land- en tuinbouwproducten hebben in 2008 beter gedraaid dan de totale transportsector (TLN). Hierbij zij wel aangetekend dat het totale goederenvervoer in Nederland in het 4^e kwartaal van 2008 drastisch afnam en op het laagste niveau in 14 jaar kwam. Vooral internationale transporteurs hebben het moeilijk. De relatief goede score van het agrarisch vervoer heeft te maken met de, als het gaat om het volume van de activiteiten, beperkte conjunctuurgevoeligheid van de agrarische sector. Wel maakt TLN een uitzondering voor de sierteeltsector; het transport van bloemen en planten is afgenomen.

Voedingsindustrie

De voedings- en genotmiddelenindustrie (V&G) realiseerde in december 2008 3% meer omzet, terwijl andere industrietakken (aanzienlijk) minder omzet haalden dan in december 2007. De V&G realiseerde genoemde omzetstijging met bijna 1% minder productievolume.

De huidige stabiliteit in de verwerking van agrarische producten heeft te maken met het aanbod, dat niet op korte termijn beïnvloed wordt door de economische omstandigheden. Zo is de melkaanvoer naar de zuivelfabrieken mede door uitbreiding van de quota dit jaar hoger en was ook het geoogste volume in de akkerbouw in 2008 hoger dan in 2007. De aanvoer van dieren aan de slachterijen in Nederland lijkt in 2009 op ongeveer de zelfde aantallen uit te komen als vorig jaar.

Retail

Nederlandse supermarkten merken nog weinig van de economische tegenwind. De omzet van de supermarkten was in januari 2009 6% hoger lag dan in januari 2008 (Gfk). Deze groei is in lijn met de groei over heel 2008. Tussen december 2007 en december 2008 nam de totale supermarkt omzet met 6,2% toe. De detailhandel voor voedingsmiddelen is veel minder cyclisch dan voor andere producten. De economische recessie kan wel leiden tot verschuivingen in de vraag doordat consumenten kiezen voor goedkopere producten. Dit kan de positie van speciaalzaken en kleinere winkels verder bemoeilijken ten opzichte van grote supermarkten.

Beeld per deelsector

LEI Wageningen UR heeft in december 2008 een raming van de inkomenssituatie voor het jaar 2008 uitgebracht². Voor de totale land- en tuinbouw geldt (in 2008) bij een (bruto) productiewaarde van ruim 23 mld. euro dat er voor de ondernemers en hun gezin een inkomen resteert van ongeveer 1,5 mld. euro. Ten opzichte van 2007 is dat resterende inkomen circa 40% lager, terwijl de productiewaarde nog met 1,5% steeg. Kostenstijgingen van vooral veevoer en energie waren in 2008 belangrijke oorzaken van de inkomensdaling, daarnaast ook het met ongeveer 1% achterblijven van de prijzen van de producten. Genoemde cijfers geven ook aan dat het inkomen in de sector sterk kan fluctueren, omdat de inkomensmarges in de land- en tuinbouw (vrij) smal zijn. Relatief kleine verschillen in de opbrengsten-kostenverhoudingen door vooral prijsveranderingen kunnen dan ook aanzienlijke inkomensveranderingen als gevolg hebben. In verband hiermee is onderstaand beeld van de huidige situatie erg speculatief.

---

² Bont, C.J.A.M. de, W.H. van Everdingen en A. van der Knijff, *Actuele ontwikkeling van resultaten en inkomens in de land- en tuinbouw in 2008*, Rapport 2008-072

Bovendien zijn er in elke sector tussen de bedrijven grote verschillen in de bedrijfsresultaten en inkomens.

In de hierna genoemde sectoren blijft, afgezien van de invloeden van weersomstandigheden, de productie naar verwachting op peil in 2009. Echter niet uit te sluiten valt dat er in de glastuinbouw, vooral de sierteelt, als gevolg van de verslechterde rentabiliteit enige terugval van de productie zal zijn. Het zelfde kan gelden voor de varkensproductie; het CBS meldt in december 2008 een lagere zeugen- en biggenstapel. Maar niet duidelijk is of dat een structureel effect heeft. Tegenover de mogelijk tegenvallende ontwikkelingen voor de prijzen van producten en export, heeft de agrosector in 2009 zoals het zich nu laat aanzien wel dalende kosten van energie en brandstoffen, veevoeders, kunstmest en (container)transport.

Melkveehouderij

De melk- en zuivelsector heeft momenteel duidelijk last van een terugval in de vraag op derde markten. De prijzen op de zuivelmarkt zijn sterk gedaald en de melk(voorschoth)prijs is inmiddels circa 10 euro per 100 kg, ofwel omstreeks 25%, lager dan in dezelfde periode vorig jaar (zie bijlage 1). Of de prijs nog verder daalt en hoe lang de lage prijs aanhoudt is niet in te schatten. Om verdere prijsdaling tegen te gaan heeft de EU weer regelingen voor interventie en exportrestitutie ingesteld. Verwacht moet worden dat de lage melkprijs in het lopende jaar (2009) een forse daling van het inkomen tot gevolg heeft, na overigens twee (redelijk) goede jaren (2007 en 2008). Mocht de prijs over geheel 2008 inderdaad met genoemde 10 euro dalen, dan zou dit op zich een inkomenseffect per gemiddeld melkveebedrijf (met een melkproductie van 600.000 kg) hebben van ongeveer 60.000 euro. Van het geraamde inkomen uit bedrijf van 58.000 euro in 2008 (zonder rekening te houden met het negatieve effect van omzet in aanwas zou het ongeveer 70.000 euro zijn) zou dan een belangrijk deel kunnen wegvallen. Echter, tegenover de lagere opbrengsten van melk staan naar verwachting ook lagere kosten van onder meer veevoer en kunstmest (zie prijsdaling kalkamonsalpeter in bijlage). Wanneer de mengvoerprijzen met 20% dalen ten opzichte van 2008 geeft dat op zich een positief effect van ongeveer 8.000 euro per bedrijf per jaar. Voor de melkveehouders heeft daarnaast de prijsvorming van vee (slachtvee, kalveren) nog invloed, maar het effect hiervan is erg klein ten opzichte van het effect van een waarschijnlijk in 2009 duidelijk lagere melkprijs. De prijsontwikkelingen voor slachtvee en kalveren geven momenteel een gemengd beeld (zie bijlage). Per saldo zou in zo'n scenario gemiddeld per melkveebedrijf slechts een bescheiden inkomen resteren.

Of genoemde daling met 10 euro reëel wordt, hangt onder meer af van de melkproductie binnen en buiten de EU, onder meer in de Verenigde Staten. De forse prijsdaling zal in verschillende EU-landen leiden tot een productiedaling, waardoor de druk op de zuivelprijzen geringer wordt. Al met al is het dan ook erg speculatief om aan het begin van jaar 2009 uitspraken te doen over het inkomensverloop in de melkveehouderij over het gehele jaar. De momenteel zeer sterke daling van de prijzen van melk en zuivelproducten is evenwel zorgelijk.

Varkenshouderij

De afzet van biggen en varkens naar een aantal landen (MOE, Spanje) staat onder druk. Niettemin zijn de prijzen van biggen nu duidelijk hoger dan in 2008, maar die van vleesvarkens zijn lager. Niet duidelijk is of dat voor geheel 2009 het geval blijft.

Voor de inkomens in de varkenshouderij in 2008 is in december jl. een vrij somber beeld geschetst. Het inkomen uit bedrijf per gemiddeld varkensbedrijf in 2008 is geraamd op 14.000 euro. Dit is wel een duidelijke verbetering van de situatie in 2007 (negatief inkomen van -61.000 euro), maar het resultaat van 2008 is duidelijk slechter dan in de relatief goede jaren 2004-2006. Toen werd gemiddeld uit bedrijf een inkomen behaald van ruim 80.000 euro met gemiddeld ook besparingen per bedrijf.

Onder normale omstandigheden zou gezien het verloop van de varkenscyclus het jaar 2009 een verbetering van de prijzen moeten geven. Een in de EU verwacht dalend aanbod van varkens kan hiertoe leiden. Echter door de kredietcrisis kan dit worden verstoord. Een belangrijk lichtpunt is dat in 2009 de voerkosten waarschijnlijk veel lager zijn dan in 2008. Wanneer de voerprijzen met 20% op jaarbasis dalen ten opzichte van 2008 geeft dat een positief effect van ongeveer 50.000 euro (op vleesvarkensbedrijven) tot 100.000 euro (voor gesloten varkensbedrijven) per bedrijf per jaar. Niet duidelijk is of een en ander in 2009 ook daadwerkelijk tot een inkomensverbetering leidt.

Pluimveehouderij

De afzet van pluimveevlees is naar het VK (zwakke pond) teruggelopen, voor eieren is de situatie redelijk stabiel. Voor 2008 is een negatief inkomen geraamd voor zowel de leghennenbedrijven (-15.000) als de vleeskuikenbedrijven (-5.000 euro); voor beide typen na een beter resultaat in 2007 (beide omstreeks 60.000 euro positief).

De prijzen van eieren en vleeskuikens zijn in 2009 vooralsnog lager dan in 2008, zij het dat de contractprijs van vleeskuikens eind februari licht is verhoogd. Voor de legsector kan de omschakeling in Duitsland vanwege het niet langer toestaan van kooi-eieren leiden tot een geringer aanbod, waardoor de prijzen kunnen verbeteren. Voor de vleeskuikensector kan het gunstig zijn dat consumenten onder invloed van de economische omstandigheden kiezen voor het relatief goedkope pluimveevlees. Voor de pluimveehouderijbedrijven is het effect van een lagere voerprijs gemiddeld groter dan voor de varkenshouderij (1% daling voor leghennenbedrijven levert ruim 5.000 euro op, voor vleeskuikenbedrijven zelfs 7.500 euro). Onduidelijk is of een en ander in 2009 voor pluimveehouders inkomensherstel oplevert.

Vooralsnog lijkt zowel voor de varkens- als de pluimveehouderij het kosten verlagende effect van de lagere voerprijzen in 2009 zicht te geven op een inkomensverbetering, maar gezien de gevoeligheid van de prijzen van de producten voor veranderingen in de (internationale) vraag is terughoudendheid geboden.

Akkerbouw

Voor de akkerbouw geldt dat van de in 2008 geoogste producten een belangrijk deel al verkocht is. Het overige deel zal in het tot de nieuwe oogst lopende afzetseizoen een bestemming vinden. Aangaande de prijsvorming is er tot nu toe een gemengd beeld: de graanprijzen zijn iets hersteld en de prijzen van aardappelen en uien blijven relatief laag. Het voor 2008 in december jl. door LEI Wageningen UR geraamde, vrij lage inkomen kan op grond hiervan momenteel worden gehandhaafd. Voor de akkerbouw gemiddeld is voor 2008 een inkomen van 24.000 euro per bedrijf geraamd (in 2007: 55.000 euro). Voor de zetmeelbedrijven werd in december voor 2008 een inkomen van 45.500 geraamd (in 2007: 80.000 euro).

Voor het inkomen van de akkerbouw in 2009, waarvoor de oogst van dit jaar maatgevend is, is nog geen beeld te geven. Veel gewassen moeten ingezaaid of gepoot worden. De relatief koude winter kan deze werkzaamheden vertragen, met in beginsel enig (negatief) effect op de gewasopbrengsten (tonnages). Voor bijvoorbeeld consumptieaardappelen kan dit, wanneer ook de oogsten in andere EU-landen lager uitvallen, resulteren in hogere prijzen.

Glasgroenteteelt en champignonteelt

Voor de glasgroentenbedrijven daalde in 2008 het inkomen fors, met ongeveer 80.000 euro, waardoor gemiddeld per bedrijf een negatief inkomen (-25.000 euro) resulteerde. Dit kwam, behalve in 1993, niet eerder voor. Naast tegenvallende prijzen van producten zijn ook de in 2008 nog gestegen energiekosten hieraan debet.

Voor 2009 zou op basis van de inmiddels sterk gedaalde aardolleprijs verwacht worden dat de energiekosten dalen, afhankelijk van de afgesloten contracten wel uiteenlopend per bedrijf. Wel heeft de relatief koude winter effect op het gasgebruik. Per saldo zullen, rekening houdend met intensivering en productiviteitsontwikkeling, de energiekosten van glastuinbouwbedrijven in 2009 mogelijk ongeveer gelijk zijn aan die in 2008.

Van de afzet en prijzen van glasgroenten in 2009 is nog geen beeld te geven; de leveringen door de Nederlandse tuinbouw moeten (vanaf de nu begonnen maand maart) nog goed op gang komen. Eventueel kan het effect van de koude winter, namelijk een kleinere productie in Spanje, gunstig zijn voor de Nederlandse telers.

Voor de champignonteeltbedrijven was 2008 een vrij matig jaar; doordat de prijzen achterbleven bij de kosten daalde het inkomen uit bedrijf met circa 35.000 euro naar ongeveer 60.000 euro. De opbrengstprijzen staan in de eerste weken van 2009 verder onder druk.

Tuinbouw opengrond

Voor de open teelten in de tuinbouw is de voor de akkerbouw geschetste benadering voor het actuele inkomensbeeld en dat voor het komende oogstseizoen van toepassing. Voor 2008 raamde LEI Wageningen UR in december 2008 matige inkomens voor de opengrondsgroenten- en bloembollenbedrijven (in beide gevallen duidelijk slechter dan over 2007) en redelijke resultaten voor fruitteelt- en boomkwekerijbedrijven (ongeveer gelijk aan 2007). De kredietcrisis lijkt nu vooral voor de zeer sterk van export naar niet EU-landen, waaronder de Verenigde Staten, afhankelijke bloembollensector grote nadelige gevolgen te hebben.

Sierteelt onder glas

De sierteelt heeft in beginsel meer last van de kredietcrisis dan de op voeding gerichte land- en tuinbouw, zij het dat (zie melk) de situatie ook in andere agrosectoren op korte termijn kan verslechteren. Reden voor de grotere kwetsbaarheid van de sierteelt is vooral de conjunctuurgevoelige vraag naar bloemen e.a. Deze moet voor Nederland bovendien worden bezien in samenhang met sterke oriëntatie van de productie op export en de valuta- en betalingsproblemen van bepaalde landen die voor de afzet belangrijk zijn (zie hierna onder aanvoer en export). Het in december geraamde inkomen van sierteeltbedrijven laat weliswaar een duidelijk verschil zien tussen de snijbloemenbedrijven (12.000 euro) en de plantenbedrijven (40.000), maar in beide gevallen is het inkomen aanzienlijk lager geraamd dan in 2007 en duidelijk onvoldoende om besparingen te behalen.

Voor 2009 zijn op basis van de eerste gegevens over de omzet en prijzen de verwachtingen opnieuw vooral somber voor de snijbloementeleit; de prijs van bloemen in januari 2009 is gemiddeld ongeveer 4% lager dan in 2008 en zelfs 20% lager dan in 2007. Per product lopen de ontwikkelingen wel sterk uiteen (zie ook tabel bijlage 1). Uitgaande van gelijkblijvende energiekosten (zie onder glasgroenteteelt) kan de inkomensdaling aanzienlijk zijn. Wanneer ook andere kosten gelijk zouden blijven kan bij bijvoorbeeld een prijsdaling van de snijbloemen met 4% (de situatie in januari 2009 ten opzichte van 2008) het inkomen met circa 35.000 euro per bedrijf dalen. Het wordt dan negatief voor het gemiddelde snijbloemenbedrijf. Onderstreept moet nogmaals worden dat het erg speculatief is om nu al een inkomensverwachting voor het onlangs begonnen jaar te geven. Veel factoren kunnen de uitkomst beïnvloeden.

Aanvoer en export

De aanvoer van bloemen en planten aan de veilingen is in januari 2009 fors gedaald ten opzichte van januari 2008 (bijna 14%). Vooral voor bloemen was de daling groot, bijna 18%; voor planten ruim 6%. Ten dele is dit het gevolg van minder veildagen.

HBAG meldt voor januari een daling van de uitvoer van bloemkwekerijproducten met ruim 8%. Dalingen met meer dan 10% gelden voor de uitvoer naar het VK, Rusland, Zwitserland, Italië en Polen. De dalingen bij de uitvoer van snijbloemen (in totaal ruim 10%) zijn hoger dan bij potplanten (ruim 3%). Kennelijk kiest de consument nu eerder voor een product dat langer houdbaar is, maar ook het winterse weer kan invloed hebben gehad op de keuze.

De exportwaarde van bloemen en planten is in 2008 al met 3% gedaald tot 5,3 mrd. euro (HBAG). De daling is het gevolg van afnemende vraag, een dure euro en strakkere eisen aan de financiering van de export. Vooral de export naar het VK daalde. De export naar de vier grootste afnemerslanden daalde met 220 mln. euro; hiervan kwam 168 mln. euro voor rekening van het VK. De export naar Oost-Europa groeide wel fors, met circa 20%. Voor het eerst sinds de jaren zestig daalde de waarde van de Nederlandse export van bloemen en planten. De export van bloemen zakte met 4% in tot 3,2 mrd. euro, die van tuinplanten bleef wel stabiel 1,9 mrd. euro.

Bedrijven in de in de keten en investeringen

De gehele sierteeltketen ondervindt momenteel gevolgen van de kredietcrisis. Dit betreft onder meer veredelings- en vermeerderingsbedrijven, transport- en handelsbedrijven en bedrijven actief in de toelevering en bouw van kassen en installaties. Deze bedrijven hebben niet alleen te maken met een afgenomen (investerings)vraag vanuit de Nederlandse tuinbouw, maar ook uit het buitenland. Bijvoorbeeld de kassenbouw en de vermeerdering zijn ook sterk exporterende branches.

De tegenvallende vraag naar sierteeltproducten heeft ook negatieve gevolgen voor afzetorganisaties. Zo stelde Bloemenveiling FloraHolland in reactie op de achtergebleven omzet de investeringsplannen voor 2009 bij; in plaats van 100 mln. wordt 70 mln. geïnvesteerd. Dit leidt tot kostenbesparing (10 mln. euro) en een verlies aan arbeidsplaatsen (geen gedwongen ontslagen). In de nieuwe begroting gaat FloraHolland voorlopig uit van een omzetzakking van 6% ten opzichte van 2008; in januari 2009, zoals al opgemerkt, was deze echter al circa 14% lager dan in dezelfde maand van 2008.

Financieringsproblematiek land- en tuinbouw

De Nederlandse land- en tuinbouw is relatief kapitaalintensief. Schaalvergroting en innovatie zijn van belang. Gezien de gevolgen van de kredietcrisis is er reden om in te gaan op dit proces van bedrijfsontwikkeling en innovatie en de positie van ondernemers.

Vooral de (glas)tuinbouw en de intensieve veehouderij worden relatief sterk met vreemd vermogen gefinancierd; in vergelijking hiermede hebben de grondgebonden sectoren

(rundveehouderij en akkerbouw) meer eigen vermogen. Door het seizoenspatroon in de productie wordt in de tuinbouw vrij veel op korte termijn gefinancierd. De financiële weerstand van de bedrijven in deze sector is niet groot; de solvabiliteit (percentage eigen vermogen) van de sierteeltbedrijven is gemiddeld ruim 50, maar van de 25% grootste bedrijven is deze lager (ruim 40). Een deel van de bedrijven (19% bij snijbloemen en 6% bij potplanten) zit zelfs onder de kritische grens van 25% eigen vermogen. Voor deze bedrijven wordt het lastiger om investeringen in innovatie en duurzaamheid gefinancierd te krijgen en herfinanciering is voor veel bedrijven met mindere bedrijfsresultaten duurder of lastiger geworden.

Hetzelfde kan gelden voor intensieve veehouderijbedrijven wanneer het bedrijfsresultaat langere tijd, soms al enige jaren, matig tot slecht is en er ook investeringen gedaan moeten worden in het kader van dierwelzijn e.d.

Voor de grondgebonden bedrijven is de solvabiliteit veelal voldoende, maar financiers richten zich bij de beoordeling van financieringsaanvragen ook steeds meer op de cash flow van het bedrijf. Voor melkveebedrijven zal dat gezien genoemde aanzienlijke daling van de melkprijzen een probleem opleveren, zeker wanneer de prijs laag blijft. Hetzelfde kan zich ook voor andere bedrijven voordoen wanneer prijzen van andere producten verder dalen.

4. Visserij

Omdat de afzet stagneert, staan de visprijzen op de afslagen onder druk; de prijzen van de belangrijkste soorten (tong en schol) van de kottervisserij zijn sinds begin 2009 dramatisch gedaald (tabel bijlage). Ook de prijs van garnalen is fors lager (rond een derde) dan normaal. Ook de visserij met (in vangst toenemende) kabeljauw kampt met relatief lage prijzen. Als kotterbedrijven willen ondernemen/innoveren in de aanpassing van hun schip, vangstmethode, verwerking, verpakking (tracability) etc., dan ontbreken vaak de financiële mogelijkheden; financiers (banken) zijn momenteel zeer terughoudend.

Ook in de pelagische sector staan de prijzen fors onder druk. Deze zijn dit jaar snel gedaald door vooral de kredietcrisis en een toenemend aanbod. Er is door meer buitenlands aanbod verdringing in de markt. Door de goede solvabiliteit en liquiditeit hoeft de pelagische sector niet overal financiering voor aan te vragen. De ingezette investeringen en innovaties, zoals vlootaanpassing en vernieuwing van de productie- en vangstmethoden, gaan dan ook gewoon door. Dat geldt ook voor investeringen in nieuwe markten, juist in deze mindere tijden is dat van belang.

De vishandels- en verwerkingsbedrijven hebben te maken met een slappe (platvis)markt en met problemen met de kredietdekking van importeurs. Klanten betalen later en verschuiven de inkoop naar die van goedkopere visproducten, vooral op de cateringmarkt.

Bijlage 1

Prijzen van producten en productiemiddelen (in euro per eenheid, inclusief BTW)

	12-maandsgemiddelde			maandprijzen			feb-09	feb-09	Verwachting
	maart-07 tm	maart-08 tm	verschil	feb	jan	feb	% tov	% tov	maart tov
	feb-08	feb-09	(%)	2008	2009	2009	feb-08	jan-09	feb-09
Melk (100 kg)	38.15	36.30	-5	41.70	30.00	28.75	-31	-4	- - -
Nuchtere stierkalveren, zw. bont	107.50	92.50	-14	110.00	85.00	110.00	0	+29	0
Vleeskalveren, 2e kwaliteit (kg)	5.20	3.95	-24	5.25	4.20	4.15	-21	-1	-
Slachtkoeien, 2e kwaliteit (kg)	2.05	2.30	+12	2.20	2.15	2.10	-5	-2	0
Vleesstieren, 1e kwaliteit (kg)	2.60	2.85	+10	2.60	2.85	2.90	+12	+2	0
Biggen (stuk)	30.00	41.50	+38	33.75	48.00	47.75	+41	-1	-
Vleesvarkens (kg)	1.27	1.48	+17	1.28	1.28	1.24	-3	-3	+
Eieren (kooi) (kg)	0.93	0.83	-11	1.08	0.83	0.89	-18	+7	+
Vleeskuikens, contract (kg)	0.85	0.87	+2	0.88	0.82	0.82	-6	0	0
Consumptieaardappelen (100 kg)	16.15	9.35	-42	8.75	10.20	10.25	+17	+0	-
Tarwe (voer) (100 kg)	21.55	15.05	-30	23.30	12.90	13.50	-42	+5	- -
Brouwergerst (100 kg)	25.30	17.40	-31	27.15	14.80	15.00	-45	+1	-
Zaaiuien (100 kg)	12.30	5.45	-56	9.10	4.90	4.00	-56	-18	- - -
Rozen (stuk) b)	0.35	0.32	-9	0.66	0.34	.	.	.	.
Chrysanten (stuk) b)	0.22	0.19	-14	0.41	0.23	.	.	.	.
Tulpen (stuk) b)	0.14	0.15	+7	0.16	0.14	.	.	.	.
Lelies (stuk) b)	0.46	0.41	-11	0.68	0.53	.	.	.	.
Phalaenopsis (stuk) b)	4.80	3.90	-19	5.05	3.65	.	.	.	.
Standaardbrok A (100 kg)	19.35	21.80	+13	22.65	18.85	18.45	-19	-2	0
Vleesvarkensbrok 1.08 (100 kg)	23.35	25.95	+11	26.80	22.55	22.15	-17	-2	0
Legmeel d.d. fase 2 (100 kg)	24.55	27.30	+11	28.15	23.85	23.55	-16	-1	0
Vleeskuikenkorrel m.a.c. (100 kg)	31.90	36.20	+13	35.65	33.55	33.20	-7	-1	0
Kalkammonsalpeter (100 kg)	24.50	37.70	+54	32.10	46.25	33.95	+6	-27	-
Tripelsuperfosfaat (100 kg)	38.90	76.50	+97	58.55	87.85	81.65	+39	-7	-
Kaliumchloride 60% (100 kg)	29.95	61.75	+106	38.00	75.65	75.65	+99	0	-
NP meststof 26+14+0 (100 kg)	33.45	58.45	+75	44.45	74.35	73.70	+66	-1	-
Gasolie (100 liter)	80.40	92.65	+15	89.55	65.45	66.75	-25	+2	0
Rendement staatsobligaties (%)	4.16	3.90	-6	3.71	3.32	3.22	-13	-3	0
Tong	10.29	9.58	-7	10.24	9.53	9.09	-11	-5	--
Schol	2.02	1.87	-7	1.71	1.27	1.34	-12	+6	0
Kabeljauw	2.90	2.79	-4	2.44	2.20	2.20	-10	0	0

a) de actuele ontwikkeling van de prijzen, waarbij 0: vrijwel gelijk, - of +: 1,5-5%, - - of ++: 5-10%, - - - of +++: > 10% verandering.

Bron: LEI en Productschap Vis.

NB: de prijzen van februari 2009 zijn voor een deel nog geschatte prijzen.